

9. Полякова Н. А. Топология поэтической ономастики (На материале английской литературы): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.02.04. "Германские языки" / Наталья Александровна Полякова : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. – М., 2009. – 26 с.
10. Романчук Любовь Новеллистический цикл Честертон [Электронный ресурс]. – Джерело інтернету: <http://www.roman-chuk.narod.ru/1/Chesterton.htm>
11. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / Александра Васильевна Суперанская – М.: Книжный дом "Либроком", 2009. – 363 с.
12. Тлостанова М.В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века / Мадина Владимировна Тлостанова – М.: ИМЛИ РАН, «Наследие», 2000. – 400 с.
13. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте / Ольга Игоревна Фоянкова – Л.: ЛГУ, 1990. – 103 с.
14. Чугунова С. И. Фольклорные мотивы в художественной прозе Тони Моррисон: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.01.03 Литература народов стран зарубежья (литература народов Европы и Америки) / Светлана Ивановна Чугунова, Забайкальский государственный гуманитарно-педагогический университет имени Н.Г.Чернышевского. – Чита, 2008. – 21 с.
15. Шама И. Н. От безымянности к имяобладанию: символика имени в оригинале и переводе художественного текста / И.М.Шама // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – №2. – Запоріжжя, 2002. – С.1 – 11
16. Chesterton G.K. The Man Who Was Thursday. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/gkchesterton/man-thursday.pdf>
17. Morrison Toni. A Song of Solomon [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://lib.mn/blog/toni_morrison/190335.html
18. Morrison Toni. Beloved. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ebookbrowse.com/toni-morrison-beloved-pdf-d124966131>
19. Morrison Toni. Tar Baby. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.freebookspot.es/Comments.aspx?Element_ID=99734
20. Morrison Toni. Recitatif [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ebookbrowse.com/recitatif-1-doc-d13652188>

Summary. The article deals with the evolution of the category name/namelessness in literary postmodern texts. Analysis of interaction of onim / onimless nomination of characters in Toni Morrison's works revealed specific textual functions of a proper literary name. In postmodern tradition among the functions of identification, characterization, illusionary, aesthetic and mythological functions a destructive function comes to the foreground.

Key words: postmodernism, anthroponym, namelessness, function.

УДК 81'367.7.161.1

В.В.Янишевська

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ «ЖИВОГО» МОВЛЕННЯ НА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ: КОМУНІКАТИВИ

У статті здійснено спробу розглянути специфічні риси розмовного синтаксису на прикладі комунікативів – одиниць «реактивного регістру» української мови. Ці одиниці репрезентовані в розмовному («живому») мовленні у вигляді специфічних синтаксичних структур експресивного типу і відображають емоційну реакцію мовця на факти зовнішнього і внутрішнього характеру. Комунікативи мають дефектну граматичну парадигму.

Ключові слова: розмовне мовлення, комунікатив, синтаксис розмовного мовлення.

Вивчення розмовного («живого») мовлення, встановлення шляхів його історичного розвитку та виявів специфіки його складу на різних рівнях протягом тривалого часу у лінгвістичній науці було глибоким, послідовним та багатоаспектним, оскільки це явище тісно пов'язане з етнічно визначеним класом знакової системи, що функціонує у будь-якому суспільстві. Але ба-

гато проблемних питань щодо вивчення мови повсякденного спілкування людей ще чекають на своїх дослідників і до сьогодні не втрачають своєї актуальності.

Із появою писемності «живе», природне мовлення протиставляється мові книжок, мові текстів, де були зафіксовані лише найбільш сталі реалізації загальної мовної системи, відібрані та закріплені у процесі мовної комунікації. Взаємозв'язок розмовної та книжної мови як мови-природи й мови-культури має історичне коріння, яке встановлюється, наприклад, тоді, коли йдеться про розвиток слов'янських літературних мов. Однак, маючи багато спільного, обидва мовних явища виключно на всіх рівнях їх систем характеризуються своїми особливими рисами. Необхідність вивчення цих відмінностей вказує на **актуальність** пропонованого дослідження.

Аналіз особливостей розмовного мовлення дотепер викликає певні труднощі тому, що саме поняття *розмовне мовлення* є історично змінним, – навіть й сьогодні цей термін використовують у різних значеннях. Пояснення причин такого явища, на нашу думку, слід пов'язувати з історією дослідження розмовного мовлення як давнього способу щоденного спілкування людей: для періоду існування східнослов'янських діалектів поняття *розмовне мовлення* фактично ототожнювалося з поняттям *жива мова, діалектна мова* і протиставлялося мові літературній, роль якої у східних слов'ян в донаціональний період виконувала чітко нормалізована церковнослов'янська писемна мова. І хоча давні слов'янські діалекти теж мали письмову фіксацію, у текстах побутового або ділового характеру відображалася лише нестійка узуальна норма. Уперше цьому факту приділив увагу академік В.В.Виноградов. Він стверджував, що поняття *писемна мова* і *літературна мова* для давнього періоду їх історичного розвитку не слід ототожнювати, оскільки це явища різного порядку (деякі вчені помилково співвідносили термін *літературна мова* зі словом *litera*. У такому разі літературним вважався будь-який письмовий текст, будь-яка письмова фіксація, що є помилковим).

З XVIII століття, у зв'язку із зародженням національних літературних мов східних слов'ян, починає активно розвиватися розмовний різновид літературної мови. З того часу поняття *розмовне мовлення* наповнюється двома значеннями: а) нелітературна мова; б) різновид літературної мови. Таке різне тлумачення одного й того ж терміна теж породжувало й породжує сьогодні багато проблемних питань.

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей такого феномену живого розмовного мовлення, як комунікативи, та спробі визначити їх статус у загальній мовній системі. Для реалізації цієї мети слід вирішити такі **завдання**: 1) з'ясувати визначення поняття «розмовне мовлення», що функціонує у сучасній теоретичній лінгвістиці; 2) визначити набір ознак, якими характеризується розмовне мовлення; 3) встановити статус комунікативів як елемента живого розмовного мовлення; 4) окреслити шляхи і перспективи вивчення даної проблеми на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки.

У сучасному мовознавстві під розмовним мовленням розуміють *особливу усну форму існування мови як стилістично однорідної функціональної системи, яка застосовується в повсякденному побутовому спілкуванні носіїв певної мови* [4, 521]. Таке тлумачення визнане теж не всіма лінгвістами, що, без сумніву, пов'язане зі складним встановленням природи цього явища. Більше того, незважаючи на наявність ґрунтовних та переконливих, на наш погляд, доказів, у працях сучасних дослідників існує думка про невиправданість виділення розмовного мовлення як самостійної системи і протиставлення його літературній мові, оскільки, як вони вважають, «головним показником розмовного мовлення є саме специфічна лексика» [6, 8]. Цю помилкову тезу слід пояснювати тим, що усне мовлення тривалий час в українському мовознавстві описувалося як модифікація стандартної (кодифікованої) мови. «Лише в середині 60-х років (XX ст. – В.Я.) у зв'язку з відповідною переорієнтацією науки, розвитком соціо-, прагма- і психолінгвістичних досліджень актуалізувався інтерес до вивчення його (тобто розмовного мовлення – В.Я.) специфіки <...> Спроба розмежувати сфери використання розмовного мовлення і кодифікованої літературної мови наштовхнулися на значні термінологічні і теоретичні проблеми» [1, 49], які, як ми бачимо, досі остаточно не вирішені.

У розмовному (усному) мовленні існує певний набір таких його ознак, як некодифікованість, спонтанність, безпосередність, неструктурованість, невимушеність, відсутність офіційності і, що є дуже важливим, – наявність специфічних мовних засобів висловлювання на різних рівнях цієї системи. На будову розмовного мовлення, як зазначає А.П.Загнітко, «впливає ступінь зв'язності мовлення із ситуацією, спільність аперцепційної бази (наявність спільного життєвого досвіду, спільних попередніх даних), число партнерів спілкування і частотність зміни ролей адресант–адресат, їхнє розташування один щодо одного, частотність ситуації тощо» [1, 49], тобто розмовне мовлення має і свої психологічні особливості. Оскільки воно тісно пов'язане із актом комунікації, значна роль при цьому відводиться невербальним засобам спілкування (жест, міміка та інтонація). «Сплав вербального і невербального» дозволяє говорити і про особливу «ситуативну» семантику розмовного мовлення, що закріплено в його структурних одиницях.

Помітна протиставленість розмовного (усного) мовлення літературному найбільш виразно відображена не тільки на лексичному, а й на синтаксичному рівні. Розглянемо це на прикладі функціонування в українському усному мовленні таких синтаксичних структур (за нашою термінологією – комунікативів), наявність яких підтверджує лінійний характер такого мовлення, завдяки чому стають можливими й надлишковість мовних засобів, й дія закону економії мовленнєвих зусиль. Як наслідок цього виникає так звана компресія, що для літературного синтаксису не є нормативним.

Термін *комунікатив* уперше був використаний у роботах В.Ф.Киприянова як елемент поняття *слова-комунікативи*, функціонування яких автор розглядав на тлі проблем теорії частин мови [3]. Але на сьогодні цей термін зберігається для характеристики більш різноманітних мовленнєвих одиниць, що зовсім не схожі до інших нормативних утворень українського синтаксису. Більш вдалим, на нашу думку, є таке їх визначення: *комунікативи* – це такі семантико-структурні фразеологізовані синтаксичні одиниці комунікативного характеру, що виражають емоційну реакцію мовця на факти лінгвістичного або екстралінгвістичного порядку і мають нульову або дефектну граматичну парадигму. Експресивно-реактивний характер комунікативів найбільш яскраво виявляється у діалогічному мовленні, оскільки діалог є тим природним середовищем, де ці мовленнєві одиниці функціонують більш-менш активно. Наведемо декілька прикладів:

(1) – *До вас викликати швидку допомогу?*

– *Що ви! Що ви! Не потрібно!*

(2) *Студенти:* – *Ми сьогодні знов не готові до занять.*

Викладач: – *Та що ж це таке! У мене нема слів, щоб прокоментувати вашу поведінку!*

(3) *Викладач:* – *Студенти знов не підготувалися до семінару.*

Куратор: – *Ох ці мені магістри! Варто негайно провести збори.*

(4) *З розмови студентів:*

– *Дивись, батьки подарували мені новий мобільник.*

– *Оце так!*

Наведені синтаксичні одиниці є структурно та семантично фразеологізованими, і ця фразеологізованість може бути як повною (*Оце так!*), так і частковою (*Ох ці мені магістри!*). Комунікатив *Оце так!* є повністю стійким як структурно (неможливо додати або опустити якийсь елемент цієї структури), так і семантично (вираження захоплення з різними його відтінками). Комунікатив *Ох ці мені (студенти)!* фразеологізований лише частково: у цій структурі сталим елементом буде тільки частина *ох ці мені (магістри, студенти та інші, що додаються згідно з ситуацією)*. Під час спілкування більшість комунікативів в процесі мовлення може давати певну кількість варіантів. В їх складі можна виділити як постійні (константні), так і факультативні елементи. Наприклад, у висловленні *Ох ці мені студенти* константна частина *ох ці (цей, ця)*, змінна частина – *мені*, оскільки її можна опустити. Кінцевий компонент, що виражений іменником, хоча і є постійним, але має вільне лексичне наповнення. Можливі варіанти: *ох ці мені студенти!*; *ох ці студенти!*; *ох цей мені робітник!*; *ох цей робітник!*; *ох ці мені студенти (сусіди, водії, спортсмени тощо).*

Граматичні показники наведених структур, що функціонують тільки у розмовному мовленні, відрізняються від граматичних характеристик нормативних, літературних речень тим, що мають дефектну або нульову граматичну парадигму, тобто обмежену кількість формозмін або, частіше, позбавлені їх зовсім. Такі конструкції характеризуються тільки модусною пропозицією.

Ще приклад (діалог двох студентів):

– *А якщо ми не підемо на цей іспит, що буде?*

– *Ну ти і сказав! Як можна таке уявити?*

У цьому висловленні передані тільки емоційні переживання мовця щодо теми розмови – здивування, можливо, обурення, але в цій конструкції відсутнє саме судження про предмет розмови і вона характеризується дефектною граматичною парадигмою (*Ну ти і сказав! // Ну ти і сказала! // Ну ви й сказали!*).

Протягом тривалого часу вважалося, що комунікативи однорідні за своїм складом, але це не зовсім так: вони виражені не тільки службовими частинами мови, вигуками та модальними словами, але й словами інших частин мови, зокрема іменниками та дієсловами. Можна припускати, що граматичне значення форм у складі певної кількості комунікативів зводиться до нуля, а слова повністю десемантизуються: *Ну і діла!*; *От ти даєш!*; *Скажіть, будь ласка!*; *Ото розбігся!*; *Що ви!*; *От так (наші)!*; *Та ба!*; *Оце вже щось!*; *Ось воно що!*; *Боже мій!*; *Господи, боже мій!* та інші.

Складовою частиною деяких комунікативів стає невелика кількість вигуків, що виникли на базі кличного відмінка. За звичаєм основне семантичне навантаження в цих структурах припадає на звертання до Бога, Господа, Отця святого, Матері Божої, просто матері, батька тощо. Однак у складі комунікативів значення іменників десемантизується, бо вони як вигуки втрачають свою

номінативну функцію і стають засобом вираження певних емоцій і почуттів. Наприклад, звертання Джерихи до Бога у молитві: *Боже мій! Це ж ти мене караєш за мою провину!*, – і низка комунікативів в її мовленні далі за текстом: *Ой господи милосердний!* – крикнула Джериха й руки опустила, згадавши, що багатурка Варка не буде її невісткою. – Так, сину, не можна свататися; і ще приклад: *Ненько моя! Боже мій! Микола стає вогнем, піднімається й летить угору! Боже мій! Він полетів до неба і вже не вернеться до мене! Пропаща я навіки!* – крикнула несамовито Нимидора чудним голосом і впала знов на лаву, як камінь. Вигуки *Боже мій! Ненько моя! Ой господи милосердний!* – це комунікативи, стійкі мовленнєві одиниці експресивно-реактивного характеру, що передають емоційні почуття (відчай, горе, страх, збентеженість) жінок, персонажів роману І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», їх реакцію на певну ситуацію життя, але ці висловлення не формують самого судження про це життя. Характер мовлення як Джерихи, так і Нимидори повною мірою коментує конситуацію, а комунікативи виконують роль засобів такого коментування з урахуванням потреб певного ситуаційного контексту [2, 191].

Відтак, можна твердити, що комунікативи є частиною «реактивного реєстру» української мови, бо вони допомагають вдало відобразити реакцію мовця на фактори як лінгвістичного (зміст свого або чужого мовлення), так і екстралінгвістичного характеру (невербалізовані події, факти об'єктивної дійсності). Наприклад, діалог між дітьми, що запізнилися з прогулянки:

– Дивись, вже зірки з'явилися на небі! Скоро ніч!

– Ну ми даємо! Що скажуть батьки?!

У даному випадку комунікатив *Ну ми даємо!* – емоційна реакція на подію екстралінгвістичного характеру, що фіксується у мовленні особи (зірки на небі, ніч, можлива негативна реакція батьків).

Комунікативи як мовленнєві одиниці існують у мовній свідомості людини у готовому вигляді і не потребують активізації когнітивних основ цієї свідомості. Значення окремих слів, що організують структуру цих одиниць, не виділяються ані адресатом, ані адресантом: уся конструкція приймається в цілому без виділення будь-яких складових частин. Ще приклад: (діалог студентів):

– За результатами екзаменаційної сесії мене відрахували.

– Та ти що!!!

Висловлення *Та ти що!* зберігається у пам'яті мовця і в необхідній ситуації реалізується у мовленні в готовому вигляді. У даному випадку асоціативний механізм добуває із пам'яті людини усталену мовну конструкцію, що пов'язана з часто повторюваною ситуацією конфлікту, переляку або здивування від несподіваності слів або від поведінки співрозмовника. Подібні конструкції О.М. Пешковський називав «шаблонами», що засвоюються з дитинства разом зі словами та звуками рідної мови. Подібної думки дотримувався і Н. Хомський, який визначав такі явища в межах поняття механізму засвоєння та відтворення мови. Він вважав, що це є вродженою здатністю будь-якої нормальної людини і підлягає запуску і формуванню протягом перших семи років її життя. У роздумах талановитого лінгвіста про визначення у мовленні «граматично правильного» та «граматично неправильного речення» [5] виявляється зв'язок із розглядом комунікативів як специфічних («граматично неправильних») структур на тлі інших відтворень літературного і усного розмовного синтаксису.

Висновки: в українському мовознавстві ці мовленнєві одиниці вивчені недостатньо повно: під термінами *релятиви*, *слова-речення*, *квазі-речення*, *комунікати*, *комунікеми* тощо приховуються явища з різними їх характеристиками. Стверджується, що такі одиниці об'єднують ознаки речень та вигуківих висловлень, але відрізняються від них низкою інших власних ознак. Однак набір таких ознак для «аномальних» синтаксичних відтворень з позиції нормативної граматики української літературної мови теж не встановлено. Тому різноаспектне вивчення комунікативів як одиниць розмовного мовлення потребує додаткових зусиль лінгвістів.

Список використаних джерел

1. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: Монографія / А.П. Загнітко. – Вид. 3-тє, виправл. і доп. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – 294 с.
2. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Е.Н. Ширяев. – М.: Наука, 1981. – 276 с.
3. Киприянов В.Ф. Проблемы частей речи и слова-коммуникативы в современном русском языке. Учебное пособие к спецкурсу / В.Ф. Киприянов. – М.: МОПИ им. Н.К. Крупской, 1983. – 101 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
5. Хомський Н. Синтаксические структуры // Хрестоматия по общему языкознанию / Составитель: Л.П. Иванова. – К.: Освіта України, 2008. – С. 573–579.

6. Шевчук-Клюжева О.В. Українське усне мовлення на Донеччині. Автореферат дис. на здобуття наук. ст. канд. філ. наук.: 10.02.01. «Українська мова» / О.В. Шевчук-Клюжева. – Донецьк, 2013. – 24 с.

Summary. The present article is the attempt to put up the analysis of the colloquial syntactical peculiarities on the example of communicatives – the unites of so called “reaction register” of Ukrainian language. This communicatives are represented in colloquial (“real”) speech in the form of specific syntactical structures of expressive type and reproduce the emotion reaction of speaker on the external as well as internal language facts. The communicatives have the defective grammatical paradigm.

Key words: colloquial speech, communicative, syntax o syntax of colloquial speech.

УДК 81'367(477)"19"/"20"

О.В.Яцук

ЕЛЕМЕНТАРНІ СЛОВСПОЛУЧЕННЄВІ НАПІВПРЕДИКАТИВНІ АПОЗИТИВНІ ОДИНИЦІ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.)

У статті проаналізовано семантико-синтаксичні відношення між словосполученневими напівпредикативними апозитивними одиницями та означуваними компонентами. Дослідження здійснено на матеріалі творів українських прозаїків кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

Ключові слова: елементарна словосполученнева напівпредикативна апозитивна одиниця, означуваний компонент, семантико-синтаксична парадигма, синтаксема, синтаксичні відношення.

Останні десятиріччя функціонування українського мовознавства відзначаються посиленням уваги мовознавців до відокремлення „як багатоаспектного синтаксичного явища, пов'язаного зі структурним, семантичним, стилістичним і комунікативним ускладненням простого речення та мотивованого потребою особливого виділення, підкреслення окремих елементів смислу речення, відіграє особливу роль, вводить до структури речення додаткові, супутні, предикативні відношення” [29, 301].

Зокрема, досліджено питання функціональної взаємодії підрядних означальних речень і відокремлених атрибутивних, ад'єктивних та субстантивних зворотів із врахуванням модально-часових ознак основної предикативності речення (Т.С. Слободинська); напівпредикативної конструкції, вираженої дієприслівниковим комплексом, у формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному аспектах (О.В. Кульбабська); функціонування непоширеного відокремленого означення, вираженого прикметником, у комунікативно-прагматичному аспекті структури речення (Е.Г. Ганиш); детермінантних комплікаторів (відокремлених додатків) (М.В. Будько); внутрішньої формально-синтаксичної організації дієприслівникових зворотів та параметрів їх функціонування у структурі простого ускладненого і складного речень (З.І. Комарова) тощо.

Таким чином, семантизація синтаксису позначилась на моделюванні категорійних значень відокремлених компонентів речення та зумовила виділення таких релевантних їхніх рис: напівпредикативність, що зумовлює здатність синтаксичної одиниці трансформуватися в підрядні означальні речення минулого чи теперішнього часу дійсного способу, а отже, позначення цих синтаксичних одиниць поняттями „другорядний субстантивний присудок”, „напівпредикативний субстантивний зворот” (В. Граб'є, Є.М. Галкіна-Федорук, Н.Ю. Шведова, Н.Д. Арутюнова, І.І. Слин'ко та ін.); синтагматична та інтонаційна спроможність відчленовуватися від пояснювального іменника (займенника) та функціонувати у ролі присудка (В.В. Виноградов, О.С. Мельничук та ін.); здатність мати не тільки предикативно-характеризувальне значення, але й уточнювальне, тобто названі синтаксичні одиниці можуть бути семантичними суб'єктами (О.О. Каминіна, І.І. Слин'ко та ін.).

Загалом теоретичні основи опису відокремлених компонентів речення в семантико-синтаксичному аспекті в українському мовознавстві представлені працями І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Гриценка, А.П. Загнітка, І.І. Слин'ка, М.І. Степаненка, М.Я. Плющ, А.К. Мойсієнка, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської, М.В. Мірченка, К.Ф. Шульжука, Н.Л. Іваницької та інших дослідників.